

## **BLOQUE 2.- A MÚSICA E A DANZA DA IDADE MEDIA**

### **ÍNDICE DE CONTIDOS**

**1.- Contexto histórico, social e cultural no que se desenvolveron a música e a danza na Idade Media.**

#### **2.- Música**

2.1.- Música sacra.

2.1.1.- Canto gregoriano: características, orixe e evolución.

2.1.2.- Nacemento e evolución da polifonía: Ars Antiqua e Ars Nova. O Códice Calixtino.

2.2.- Música profana: xogares, goliardos e trovadores. Lírica galaico-portuguesa. Afonso X o Sabio.

2.3.- Instrumentos medievais. Fontes iconográficas. Iconografía pétrea en Galicia e códigos afonsinos.

## 1. CONTEXTO HISTÓRICO, SOCIAL E CULTURAL NO QUE SE DESENVOLVERON A MÚSICA E A DANZA NA IDADE MEDIA.

A Idade Media abarca o período comprendido dende a Caída do Imperio Romano no ano 476 d.C. debido á invasión - colonización dos pobos xermánicos, ata mediados do s. XV d.C, cando a cidade de Constantinopla é conquistada polos turcos no 1453.

A Idade Media divídese en Alta Idade Media e Baixa Idade Media.

A relixión cristiá convértese no sistema de poder dos distintos estados. Europa sofre unha división relixiosa (cisma) entre Occidente (Roma) e Oriente (Bizancio) por motivos papais (autoridade eclesiástica). Xorde o Islam como relixión monoteísta (Mahoma morre no 632) que ten unha enorme forza expansiva, sobre todo pola Península Ibérica. Dita expansión frénase nas Galias.

Carlomagno convértese en emperador e unifica toda Europa dende o punto de vista civil e relixioso (Imperio Carolinxio). É un momento de esplendor cultural. As cruzadas son “peregrinacións armadas” promulgadas polo Papa para arrebatara Terra Santa aos infieis.

O sistema político - económico - social da Idade Media denomínase FEUDALISMO: os soberáns e os grandes señores cedían terras a los vasallos a cambio de fidelidade e servizo militar.

A sociedade feudal estruturábase en tres estadios: clero, señores e soldados e campesiños.

A cultura e as artes estaban, na súa gran maioría en mans dos monxes, que traballaban e rezaban nos mosteiros. Xurden as universidades.

A arte que identifica a Idade Media é:

- O Románico: arquitectura grosa, arco de medio punto e pintura esquemática (séculos X - XII).
- O Gótico: arquitectura esbelta, arco apuntado e pintura máis naturalista (2ª metade s. XII - XIV).

Podemos destacar varios rasgos destes dez séculos de historia que afectaron ó desenvolvemento da música:

- a) A sociedade estaba dominada polo teocentrismo: visión do mundo segundo a cal Deus é o centro do universo, o responsable de todo o que sucede, o ollo que todo o ve e o determina; sendo o home un ser sen importancia ó servizo dos designios divinos. A Igrexa tiña gran poder nas manifestacións artísticas, e en particular na música, fortemente impregnada de relixiosidade.
- b) Dentro da estrutura do feudalismo, os principais impulsores das artes serán os estamentos privilexiados (nobreza e clero):
  - O canto gregoriano e as primeiras mostras de polifonía floreceron en mosteiros, conventos, abadías e catedrais.
  - Pola súa banda, a canción profana desenvolverase en castelos e palacios da aristocracia.
  - O pobo asistirá como mero oínte tanto nas diversas celebracións litúrxicas coma na música de rúa dos xograres en prazas e mercados.
- c) Os frecuentes conflitos bélicos da época, coma as cruzadas ou as diversas fases da

reconquista en España, serán cantados en moitas ocasións por trovadores e xogares. Todo un mundo de castelos, doncelas, xestas épicas ou mundos lendarios aparecerán na poesía e música medieval.

- d) A partir do século X, coa aparición do Románico nas artes plásticas e na arquitectura, e sobre todo do século XIII co Gótico, iniciárase un lento proceso de secularización da vida, acadando cada vez máis importancia a idea do home como ser profano.

Asimesmo, unha serie de cambios na civilización occidental provocaron o incremento da música profana, facendo xurdir unha humanidade con máis conciencia do persoal e subxectivo, que tenta expresar os seus desexos e aspiracións máis aló do ámbito relixioso:

- O auxe e desenvolvemento das cidades
- Os inicios da economía monetaria e a reactivación do comercio
- Comezo das linguas vulgares

Se o gregoriano foi a expresión musical do clero, a música dos trovadores será a expresión musical da nobreza e máis tarde tamén da incipiente burguesía.

## 2. MÚSICA

### 2.1.- Música sacra.

#### A. O Oficio Divino.

Unha institución importante na Igrexa medieval foi o mosteiro, onde os monxes se adicaban á oración, a agricultura e traballos intelectuais. As horas adicadas á oración foron determinadas por San Bieito: maitines, laudes, prima, tercia, sexta, nona, vísperas e completas. Todo o ciclo de oración baséase na recitación de todos os salmos dunha semana (150 salmos).

Todos estes cantos están recollidos no libro litúrxico chamado Antifonario.

#### B. A Misa.

A Misa é a parte máis tardía e a máis importante. Trata de rememorar a última cea na que se instituíu o sacramento da Eucaristía (acción de grazas).

Divídese en dúas partes:

- **Propio**, que inclúe cantos que varían segundo o santoral e a época do ano litúrxico:

- **Introito, ofertorio e comunión**: acompañan as procesións de entrada do cura, das ofrendas e a dos fieis para recibir a comunión.
- **Gradual**: interpretado entre as lecturas.
- **Tracto**, probablemente o canto máis antigo da misa e ligado ó primitivo sistema de canto (salmodia directa): cántase un salmo de principio a fin sen ningún tipo de repetición nen

alternancia.

- **Aleluia:** cantado despois da segunda lectura, con forma antifonal (aleluia cun gran melisma a cargo do solista+versículo da Biblia a cargo do coro+repetición aleluia)

● **Ordinario**, con cantos de texto invariable:

- **Kyrie Eleison** (señor ten piedade): un dos escasos testimonios que quedan en Grego (o latín adóptase coma lingua oficial no século IV). Interpretase para pedir perdón polos pecados.

- **Gloria:** canto de tipo estrófico.

- **Credo.**

- **Santus:** pasaxe do novo testamento que describe a entrada de Xesús en Xerusalén.

- **Agnus Dei:** acto penitencial previo á comunión.

- **Ite misa est** (podedes ir en paz): despedida coa mesma melodía que o Kyrie.

Existe gran variedade de libros litúrxicos que recollen os cantos da igrexa.

O Gradual contén os cantos do propio e do ordinario da misa.

### 2.1.1.- Canto gregoriano: características, orixe e evolución.

#### A. Orixes

O canto gregoriano é un dos fenómenos musicais máis importantes e identificativos da cultura musical occidental. Naceu coa primitiva igrexa cristiá, con influencias dos cantos de tradición xudea e greco-romana.

A partir de principios do século VII, coa figura do papa San Gregorio Magno, prodúcese unha recopilación e estandarización de todos eses cantos, coa intención de suplantar as diversas liturxias rexionais (galicana en Francia, ambrosiana en Italia, mozárabe en España...) e así acadar unha maior unidade na Igrexa. En honra a esta labor iniciada por San Gregorio chámanse Cantos Gregorianos, se ben debe quedar claro que o papa non foi o creador destes cantos.

A tarefa real do papa Gregorio consistiu en iniciar un movemento de recopilación, organización e unificación dos cantos que os cristiáns cantaban dende varios séculos atrás e que rematou, non sen fortes resistencias, varios séculos despois coa imposición dun repertorio único e común de cantos para todos os reinos da cristiandade.

Ademáis, reorganiza a *Schola Cantorum*, adicada ó estudo, composición, reelaboración de antigos cantos e á formación dos músicos eclesiásticos que deberían transmitir oralmente o repertorio por toda Europa.

**B. Características**

- Canto oficial da igrexa, composto de texto relixioso (en latín) e melodía.
- Música totalmente subordinada ao texto, pretendendo resaltar o sentido das palabras, dignificar a palabra sagrada poñéndoa nun plano superior á da palabra falada facilitando así a aproximación da alma dos fieis a Deus.
- Ritmo libre, flexible e pouco marcado, determinado polos acentos das palabras. Non ten compás e o tempo soe ser lento.
- Canto monódico e “a capella”: a unha soa voz (unísono) sen acompañamento de instrumento (só tolera o órgano).
- A liña melódica describe un suave arco: movemento por graos conxuntos xunto con pequenos saltos ou intervalos e ámbito reducido: non soe sobrepasar a oitava.
- Emprega un sistema de 8 modos (ou escalas) diferentes ás actuais: 4 modos auténticos e 4 modos plagais.

**OS OITO MODOS GREGORIANOS**

<b>Auténticos</b>	<b>Plagais</b>
I. Dórico	II. Hipodórico
III. Frixio	IV. Hipofrixio
V. Lidio	VI. Hipolidio
VII. Mixolidio	VIII. Hipomixolidio

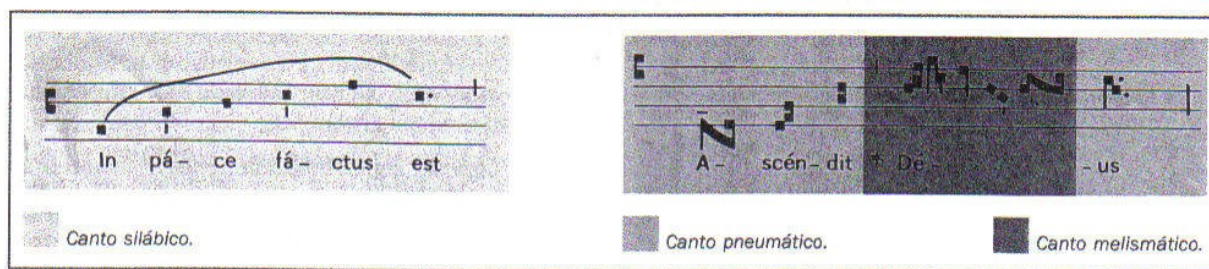
Os modos ou escalas en que se movían as melodías gregorianas soan estrañas e arcaicas ós nosos oídos, pois son diferentes ás empregadas na música tonal.

Cada modo caracterizábase pola nota *final*, pola nota *tenor* e polo ámbito en que se desenvolvía.

- A nota *final* ou *finalis* (sinalada en vermello na partitura) viña a ser o punto de destino e repouso do canto e na que adoitaba rematar a obra.
- A nota *tenor* ou *tono de recitación* (na partitura en azul) era unha nota melódica, que viña a ser a segunda en importancia.
- O *ámbito* de cada modo viña a ser, polo xeral, dunha oitava.

Segundo o número de notas por sílaba podemos falar de tres estilos de canto:

- Silábico, cunha nota por sílaba.
- Neumático, con 2 ou 3 notas por sílaba.
- Melismático, con máis de 3 notas por sílaba.



Segundo a forma do canto pode ser:

- Estilo responsorial: alternancia dun solista cun coro.
- Estilo antifonal: alternancia de 2 coros.
- Estilo directo: canto sin alternancia, só hai un coro ou un solista.

Se ben estes cantos eran entoados de memoria, co tempo desenvolveuse o primeiro sistema de notación musical para poder retelos con maior facilidade: a notación cadrada (s. XII).

### C. Evolución

A partir do século IX considérase completado o repertorio gregoriano, e comézase a compoñer diferentes tipos de cantos monódicos "post-gregorianos" (esplendor durante os séculos XI-XII), caracterizados todos por engadir texto, melodía ou ambas cousas á vez, ós cantos gregorianos preexistentes, e rexidos pola libre invención do compositor:

- ◆ **Tropo:** o termo empregouse nun sentido amplo para designar todo tipo de engadido a un canto. Esta interpolación pode estar situada como introdución, intercalado ou como apéndice final.

Nun sentido máis restrinxido, tropo designa a interpolación de texto novo sobre o melisma practicado na primeira "e" de Kyrie eleison, co obxecto de facilitar a súa memorización.

- ◆ **Secuencia:** é un melisma de nova melodía engadida na "a" final da palabra Aleluia. Posteriormente, para facilitar ó cantor a súa memorización, podíase engadir silábicamente un texto novo.

Os tropos e as secuencias considéranse unha ornamentación especial nos cantos da misa das festividades.

Os engadidos ó final do canto amosan facilidade para converterse en composicións independentes.

- ◆ **Drama litúrxico:** é unha das innovacións máis interesantes que realizou a igrexa cristiá para embelecer a liturxia. Probablemente deriva dos tropos convertíndose en composicións literarias e musicais con argumento e diálogos, que chegaban a escenificarse no altar por

sacerdotes e monxes nos séculos X - XI.

## 2.1.2.- Nacemento e evolución da polifonía: Ars Antiqua e Ars Nova. O Códice Calixtino.

### A. Polifonía primitiva

Durante o século IX aparece a primeira descrición clara de música a máis dunha voz nos manuscritos anónimos *MUSICA ENCHIRIADIS* e *ESCOLA ENCHIRIADIS* chamada *Organum*:

- ◆ **Organum simple:** comezando e rematando en unísono, trátase dunha duplicación dunha melodía gregoriana (chamada *vox principalis*) cunha segunda voz (*vox organalis*) que simplemente duplica á orixinal a un intervalo de 4ª, 5ª ou 8ª.

Existían variantes desta forma: organum composto, paralelo ou paralelo modificado que se desenvolverán entre os séculos IX-XI, amosando certa evolución da polifonía do momento.

- ◆ **Discantus ou Organum libre:** as diferentes voces xa non son paralelas, senón que cando unha sube outra baixa, en movemento contrario.

- ◆ **“Organum”** (séculos IX e X): consiste en opoñer á voz principal ou "canto firme" (tomada do gregoriano) unha segunda voz ou "voz organal", que cantaba paralela, pero por debaixo (a distancia de cuarta ou quinta).



Organum Paralelo a 5as s.IX a 3 voces

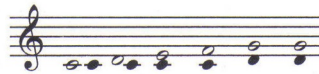


- (o) Voces principales
- (•) Voz organalis

Organum de alrededores del año 1100



Organum de 4as no paralelas



### B. Ars Antiqua: Escolas de San Marcial de Limoges e Notre Dame de París.

Período na historia da música que vai dende 1170 ata 1310 aproximadamente (séculos XII-XIII), no que houbo grandes avances de notación.

#### a) Escola de San Marcial de Limoges.

**Organum Florido:** novidade derivada do discantus na que a melodía orixinal do canto gregoriano aparece na voz inferior (cantada pola Schola e/ou executada polo órgano).



A voz inferior vai perdendo o seu carácter melódico alongando as notas ata converterse nunha especie de bordón que serve de acompañamento da voz superior solística. Á voz inferior chamóuselle TENOR (do latín *tenere*, manter).

Así, a parte superior terá moitas notas fronte a unha soa da parte inferior.

Re- - - - - dem -- pto - - - - ri plas-ma - - - to - - - - - ri

sal-va - - - - - to - - - ri om - - - - - ni - - - - - um.

### b) Escola de Notre Dame.

Os primeiros compositores de polifonía non anónimos pertencen a esta escola da segunda metade do século XII. Son Leonin (autor do *MAGNUS LIBER ORGANI*) e Perotin, que figuran na catedral coma “organistas” (termo que equivale a cantores ou compositores de organum).

A maior novidade desta escola foi que ata o momento non se sabía que ritmo tiña a música, pero a polifonía foise facendo máis complexa e os compositores tiñan que indicar cómo encaixaban as voces.

A partir desta época utilizarase un sistema para representar a duración dos sons seguindo os pés métricos da poesía clásica, con valores longos e breves (Modos rítmicos) .

Os xérenos de composición representados na escola de Notre Dame son:

- ❖ **Organum:** Con seccións polifónicas alternando con canto ó unísono; pasaxes en estilo organum florido alternan con estilo discantus; expansión a 3 voces (tripulum) ou 4 voces (cuadruplum).
- ❖ **Conductus:** O tenor é unha melodía de composición nova (xa non pertence a un canto gregoriano previo). É o primeiro caso da historia da polifonía no que o compositor crea todo de novo. É menos complexo que o organum.

Ten 2, 3 ou 4 voces que se moven máis ou menos ó mesmo ritmo (textura homofónica) de



forma silábica e na que é posible que algún instrumento dobre ou substitúa algunha parte.

➡ **Motete:** ao longo do século XIII abandónase progresivamente o organum e conductus a favor deste novo tipo de composición. O nome de motete deriva do francés “*mot*” (palabra ou texto).

- Trátase dunha forma polifónica composta sobre un canto gregoriano previo (tenor) a 2 (motetus), 3 (triplum) ou 4 (cuadruplum) voces, coa peculiaridade de que as voces cantan letras diferentes e teñen un ritmo distinto, polo que o tipo de música resultante é moi vivaz e contrastada.
- Mestúranse letras profanas e relixiosas, en francés e latín, e emprégase tanto no ámbito profano coma no relixioso.
- As súas orixes podemos situalas na obra de Perotin, da escola de Notre Dame.
- Os motetes identifícanse co *incipit*: a primeira palabra de cada unha das partes vocais, comezando pola máis aguda.

### C. Códice Calixtino

O Códice Calixtino é un manuscrito ilustrado de mediados do século XII destinado aos peregrinos que ían á Catedral de Santiago de Compostela. É unha fonte moi importante para a historia da música xa que inclúe a partitura polifónica máis antiga que existe a 3 voces, do século XII.

O Códice contén 5 libros e 2 apéndices.

O Libro V é unha especie de “Guía de Peregrinos a Santiago”. Avisa os lugares que se poden visitar ao longo da ruta e avisa aos viaxeiros dos perigos cos que se poden atopar no camiño. Describe tamén a cidade de Santiago e a súa catedral con gran detalle.

O Apéndice I contén partituras, 21 pezas polifónicas, entre elas o *Congaudeant Catholici*, que é a primeira a 3 voces que se conserva en toda Europa.

No Apéndice II estaba o Himno dos Peregrinos: *Dum pater familias*.

Tras o estudo deste corpus polifónico, a música do Calixtino debe situarse a medio camiño entre a escola de San Marcial de Limoges (onde comeza a xermolar o canto a varias voces) e a escola de Notre Dame de París (onde se consolida o canto litúrxico polifónico).

Está fora de toda dúbida que cada composición é obra dun autor concreto. Non son obras anónimas, como sucede no repertorio gregoriano e mesmo na primitiva polifonía de San Marcial. Foron realizadas, ademais, por varios autores diferentes, pois cada peza ten un estilo de seu.

Entre as composicións hai diversos tipos de formas: himnos (como o *Congaudeant catholici*, a tres voces), conductus a dúas voces (*Gratulantes*, *Iacobe Sancte*, etc...) responsorios, partes da misa e finalmente, o *Kyrie Cunctipotens* e tres *Benedicamus Domino*. O repertorio polifónico do Calixtino comprende 21 pezas. É de destacar a presenza de varias versións dunha mesma peza –monódica e polifónica-, e, particularmente do que parece ser a primeira peza de polifonía tres voces da música occidental: o himno *Congaudeant Catholici*, peza atribuída a un tal Magister Albertus Parisiensis.

A notación francesa non presenta problemas de altura, pero sí de lectura rítmica. A interpretación

do repertorio contido no Calixtino ofrece serias dúbidas no que respecta ó uso de instrumentos. En principio non hai noticia de que estas pezas vocais fosen acompañadas instrumentalmente, pero a presenza na iconografía pétrea compostelana dalgunhas representacións excepcionalmente fidedignas, fan pensar que tal vez os instrumentos poidesen dobrar ás voces ou participar dalgún modo na execución.

Estilísticamente, o repertorio compostelano combina o estilo florido co discantus e as melodías soen proceder por grados conxuntos ou pequenos saltos.

Polo tipo de notación musical do manuscrito pénsase que procede dalgún centro eclesiástico de París ou que foi copiado en Santiago por algún peregrino escribán procedente daquela zona.

O códice foi roubado da caixa de seguridade dentro dos arquivos da catedral o 3 de xullo do 2011, e atopouse no 2012.

Tanto o Códice Calixtino (en Santiago de Compostela) coma o Códice das Huelgas (en Burgos), situados en dous puntos importantes do camiño de Santiago, testimonian a importancia que esta vía de comunicación tivo cara a difusión dos procedementos polifónicos durante a Idade Media.

#### **D. Ars Nova**

Ars nova é o título dun tratado escrito por Philippe de Vitry en 1325. O termo aplícase para designar ó novo estilo de composición que a partir do s. XIV comezaba a implantarse en Francia.

- Importancia crecente da música profana, favorecida polo debilitamento do prestixio e poder da igrexa.
- Creáronse novas formas musicais coma o motete isorrítmico (ten un patrón rítmico ou talea e outro melódico tamén chamado cor nas distintas voces con varias exposicións; os textos podían ser amorosos, satíricos ou relixiosos, e mesmo podían ter distinta temática nas diferentes voces), o madrigal, caccia, virelai, balada e rondó.
- Compositores: Guillaume de Machaut (misa de Notre Dame, primeira a 4 voces), Philippe de Vitry, Francesco Landini.
- Manuscritos: Roman de Fauvel (París, primeiros motetes isorrítmicos) e Llivre Vermell (no mosteiro de Montserrat, chamado así pola cor da encadernación; destacan nel un grupo de danzas cantadas).

#### **E. Evolución da notación musical na Idade Media**

Antiphon, Hodie Christus natus est

The image shows a musical score for the Antiphon "Hodie Christus natus est". The score is written on four staves. The first staff begins with a large 'H' and the text "Odi- e \* Chri- stus na- tus est : hó- di- e Salvá- tor". The second staff continues with "appá- ru- it : hó- di- e in terra canunt Ange- li, lætán- tur Ar-". The third staff continues with "chángo- li : hó- di- e exsúl- tant justi, di- cén- tes : Gló- ri- a". The fourth staff ends with "in excélsis De- o, alle- lú- ia." To the right of the score is a legend with six items, each showing a musical symbol and its meaning in Galician:

- Signo de prolongación da duración do son.
- Pausa breve, equivalente a unha coma no texto.
- Pausa máis longa, equivalente a un punto e coma, ou a dous puntos, no texto.
- Pausa final, equivalente ó punto final no texto.
- Entoan de grave a agudo.
- Entoan de agudo a grave.

## 2.2.- Música profana: xogares, goliardos e trovadores. Lírica galaico-portuguesa. Afonso X o Sabio.

### 4.1. INTRODUCCIÓN

Durante séculos, a única música da que temos noticias e partituras en Occidente é a ligada á relixión cristiá. Isto non quere dicir que sexa a única existente. É de supoñer que paralelamente a ela, se desenrolaría unha música profana que non se consideraría digna de conservarse e da que non se sabe practicamente nada.

Empezamos a encontrar esta música escrita sobre todo a partir do século XI e sobre todo XII. Un espírito máis profano e a secularización hacia a que camiña a sociedade nestos momentos poideron dar as condicións para que esta música se comézase a escribir e conservar. Estamos nunha sociedade xa máis humanizada que a anterior, máis subxectiva. É significativo, neste sentido, que os compositores comecen a firmar as súas obras.

É importante sinalar como o sistema feudal empeza a mostrar unha cara menos ruda e aparece un certo afán de luxo e dun ambiente máis cortesano nas clases aristocráticas. Non se pode olvidar tampouco, como factor importante na aparición deste refinamento, a influencia do entóns cercano mundo árabe.

Este é contexto no que xurdirá unha poesía lírica en lingua vernácula en distintas rexións europeas. Esta poesía nacería vinculada a un repertorio musical co que se interpretaba, aínda que hoxe en día se conserven máis textos poéticos sen música que con ela.

Habería que citar a lírica dos trovadores, dos trobeiros, dos minnesinger e os seus sucesores os meistersinger, as cantigas en galego-portugués, sen olvidar os cantos profanos en latín dos goliardos que serían cronolóxicamente os primeiros. Unha figura social que colaborou de maneira importante na extensión dalgunhas destas música foi o xograr.

### 4.2. XOGRARES E GOLIARDOS.

Os xogares eran homes e mulleres, xeralmente marxinados sociais, que erraban de aldea en aldea e de castelo en castelo, actuando ante un público analfabeto. Non tiñan formación nin

facultades para compoñer, así que cantaban, tocaban e recitaban e facían de bufóns para o pobo.

Os xogres constituíron a primeira clase social do músico liberado que vivía da música como profesional. Dentro do seu repertorio incluían cancións épicas, como as cancións de xesta, que son poemas épicos narrativos que relatan as fazañas de heroes nacionais. Entre as máis importantes atópase a Canción de Roland, creada en torno ó ano 1100, que narra un fragmento da vida de Carlomagno.

As cancións profanas máis antigas que se conservaron forman o repertorio das cancións de goliardos, datadas entre os séculos XI e XII. Os goliardos eran clérigos ou estudantes da vida reproble que erraban de localidade en localidade. Cantaban textos en ton satírico, ou dedicados ó viño e ás mulleres, e xeralmente, en latín.

#### 4.3. TROBADORES, TROBEIROS E MINNESÄNGER

Trobadores, trobeiros e minnesänger foron poetas e compositores creadores de cancións cunha temática centrada no amor, na política ou na natureza, pertencentes, polo xeral, a clases sociais elevadas e que desenvolveron a súa actividade durante os séculos XII e XIII.

##### a) Os trobadores

Os trobadores foron compositores e poetas que viviron no sur de Francia (na Provenza) durante os séculos XII e XIII. A súa importancia radica en que foron os primeiros en establecer unha arte lírica nunha lingua vernácula. As súas poesías estaban escritas en langue d'oc. As poesías nacían, pois, para ser cantadas, non se concebían sen música.

A temática trobadoresca xiraba principalmente en torno ó amor cortés e, nun segundo termo, estaba tamén presente o mundo relixioso e popular.

As cancións son todas monódicas, as melodías adoitan ser de ámbito reducido e están escritas nos modos eclesiásticos ou gregorianos.

A forma destas cancións está baseada na repetición e variación de frases musicais breves, cun predominio da forma AAB, aínda que existen outros esquemas formais diferentes.

Polo xeral, estas cancións tiñan unha gran variedade formal e, en moitas ocasións, a forma fai referencia máis ó texto que á música. Así, destaca a canzo, ou a canción de amor, da que hai moitas variantes: cancións de amencer, cancións fúnebres, descritivas de amores entre un nobre e unha pastora, de crítica social, etc.

Moí pronto, a poesía trobadoresca achégase a outras partes de Europa, e os seus estilos, a métrica e as formas literaria e musical imítanse en Galicia, Cataluña, Italia do Norte, Alemaña e, sobre todo, no Norte de Francia.

Os primeiros poemas que se coñecen de trobadores pertencen a Guillerme de Aquitania, se ben os máis coñecidos foron Marcabré (e.a.1130-1149), Bernart de Ventadorn (e.a.1147-1170) e Raimbaut de Vaqueiras.

##### b) Os trobeiros

A canción profana é cultivada no norte de Francia polos trobeiros, moí influídos por trobadores e pola música popular vernácula. Entre eles, cabe salientar tanto nobres, como foi o rei Teobaldo IV de Navarra, como burgueses, que formaron sociedades musicais. Diferéncianse dos trobadores sobre todo porque utilizan a langue d'oïl.

Os achados musicais trobeiros e poéticos dos trobeiros son similares en importancia ós dos trobadores. Sobresae a figura de Blondel de Nesle, que manexou con soltura as estruturas melódicas e rítmicas das súas cancións.

As cancións populares están máis presentes no repertorio dos trobeiros que no dos trobadores. Ó mesmo tempo, moitas das cancións adoptan a forma de lai, considerado entón este como un poema de carácter narrativo composto por un número indefinido de versos que riman en

pares. Tamén é moi cultivado o rondó, que nun principio constaba de varias estrofas alternas cun retrouso cantado de forma coral. Un dos poemas máis coñecidos é o Xogo de Robin e marion, de Adam de la Halle, datado en 1283, considerado como a culminación do estilo monódico e, xa que logo, o último gran trobeiro.

### c) Os minnesänger

Os músicos que cultivan en Alemaña a canción monódica medieval, comunmente coa temática do amor cortés, reciben o nome de minnesinger (cantantes do amor). As melodías máis primitivas non perduraron ata hoxe, pero é posible reconstruílas botando unha ollada ós modelos que utilizaron, de trobadores e trobeiros. Despois dos primeiros anos, os compositores achegáronse á tradición francesa e, deste xeito, asistimos nos séculos XIV e XV ó auxe dos meistersinger, burgueses agrupados en cofradías que tiñan como finalidade preservar a arte herdada dos minnesinger. O estilo de moitas destas cancións é sinxelo, popular e silábico.

## 4.4. CARACTERÍSTICAS XERAIS DO REPERTORIO TROBADORESICO

Música monódica: Aínda que, segundo mostran as fontes iconográficas, podería acompañarse con instrumentos, sobre isto non hai nada acordo entre os especialistas consultados, xa que nada din as fontes musicais.

Música silábica: Só hacia a cadencia poden aparecer algúns adornos melismáticos.

Ámbito reducido: entre unha 6ª e unha 8ª.

Estructura tonal: Moitas melodías mostran liñas melódicas en torno a unha liña de recitado, o que recorda ós esquemas de recitación propios da monodia litúrxica.

O ritmo: Constitúe unha cuestión aberta.

## 4.5. OS TROBADORES GALAICO-PORTUGUESES.

Aínda que a sociedade medieval é unha sociedade culturalmente moi marcada polo elemento relixioso, eso non é óbice para que se desenrole unha crecente tradición de literatura e música profana.

Os contactos entre os reinos cristianos hispánicos e os Sur de Francia son un feito constatado dende os tempos de Guillermo IX de Aquitania. Por outra parte hai abundantes noticias de trobadores aquitanos nas cortes destes reinos e especialmente en Cataluña, durante os séculos XII e XIII. A influencia destes autores, aparte do sustrato popular que podía preexistir, debeu ser dende logo decisiva para a conformación dunha tradición propia.

Hai que facer referencia a un dato realmente lamentable: a inexistencia de noticias sobre a lírica culta, cortesá, amatoria, etc., que sen dúbida, tivo que producirse con anterioridade aos séculos XII e XIII. Comezamos a ter noticias desa produción literaria e musical tras a morte de Afonso VIII (†1214), momento en que diminuíu a presenza de trobadores provenzais e comezou o auxe dos trobadores e xograres galegos. En todo este cambio parece ser que tivo capital importancia a subida ao trono de Fernando III, criado e educado en Galiza, e do seu fillo e sucesor Afonso X, formado tamén en Galiza (concretamente en Ourense). Este último monarca, a diferenza do seu pai, xuntou na súa corte tanto a trobadores galego-portugueses como provenzais, impondo o castelán como lingua habitual de uso cotiá e o galego-portugués como lingua poética e literaria. O certo é que –aínda que resulte, dalgún xeito paradoxal-xeográficamente os primeiros exemplos da lírica galego-portuguesa aparecen en Castela ou están relacionados co reino castelán-leonés.

A produción literaria dos trobadores galego-portugueses é abundantísima. Existen arredor

de dous mil poemas escritos en galaico-portugués, catrocentos deles pertencentes ao corpus de temática relixiosa das Cantigas de Santa María. Os restantes son de carácter profano e consérvanse en tres manuscritos, dos que ningún presenta notación musical:

- O *Cancioneiro de Ajuda* (finais do século XIII ou principios do XIV)
- O *Cancioneiro da Biblioteca Vaticana*.
- O *Cancioneiro da Biblioteca Nacional de Lisboa*.

Estes tres cancioneiros foron copiados no século XIV. A lingua empregada en todas estas obras é o galego-portugués, idioma que non só empregaban os xograres líricos, senón tamén a aristocracia da época.

O *Cancioneiro de Ajuda* interesa especialmente polas miniaturas nas que representan cantores, bailarinas ou xograres, tocadores de viola de arco, salterio, pandeiretas, pandeiro... O da *Biblioteca Nacional de Lisboa* é, en cambio, o máis completo. O da *Vaticana* é tamén importante, dado que nel figuran os nomes duns trescentos trobeiros portugueses, galegos e casteláns.

### a) As cantigas de asunto profano. Clasificación e autores.

Según criterios temáticos o corpus das Cantigas clasifícase en tres grandes grupos:

- Cantigas de amor: xénero no que o trobador fai un eloxio da súa dama.
- Cantigas de amigo: o trobador pon a cantiga en boca dunha muller. Ten forma máis sinxela e popular. Entre os autores máis reputados deste xénero encóntranse Meendinho, Joan Zorro, Pero Meogo e Martín Códax.
- Cantigas de escarnio e maldizer: nelas satirízase a persoas, situacións, estamentos, etc.

Toda esta produción lírica diferénciase notablemente, en diversos aspectos, da realizada polos trobadores provenzais. Un deles é que a poesía amorosa galego-portuguesa é máis de corazón, máis sentida, máis emotiva que a provenzal da mesma temática. O amor –ou a ausencia de amor– aquí exprésase como unha súplica apaixonadamente triste ou melancólica. Isto obsérvase especialmente nas cantigas de amigo nas que, por unha parte, se pon de manifesto o estado sentimental da namorada por ausencia do amado e, pola outra, a situación familiar na que a filla permanece baixo a mirada atenta da nai. A este grupo pertencen as *Cantigas de Amigo* de Martín Códax.

Dende un punto de vista poético formal, existen dous tipos de composicións:

1. Cantigas de maestría: formadas por estrofas isométricas e versos isosilábicos.
2. Cantigas de refrán: a súa forma é sinxela, un pareado para a estrofa e un estribillo ou refrán. Nelas é moi frecuente o uso de recursos como o paralelismo e o leixapré.

### *Principais trobadores e xograres galego-portugueses*

Na Idade Media, os dous termos –trobador e xogar– aludían a dous tipos de personaxe completamente diferentes. O trobador era o poeta e o compositor e pertencía a unha clase social elevada. O xogar era o executante ou intérprete e a súa condición era humilde, sendo o seu principal cometido entreter e deleitar a todo tipo de xentes, tanto nos salóns pacegos coma nas prazas das vilas. Existía tamén o que se coñece como “segrel” que era como un trobador profesional, non eclesiástico, que ía de corte en corte a cabalo en compañía do seu xogar.

Os primeiros trobadores galegos coñecidos pertencen ao reinado de Afonso VIII de Galicia e León (rei-trobador, á súa vez), aínda que é posible que xa existisen antes. Da extensa relación de nomes coñecidos, só faremos mención dos que adquiriron, no seu tempo ou posteriormente, un lugar máis destacado na lírica galego-portuguesa. Entre eles podemos citar a Pero da Ponte,

Bernal de Bonaval, Ayra Nunes, Xoán Ayra de Santiago, Payo Gomes Charinho, Pero Meogo, Meendinho ou Macías o Namorado.

### **A) Cantigas de Martín Códax**

A completar polo alumnado.

### **B) As Cantigas de Santa María.**

Pola contra, conservamos un impresionante repertorio de máis de 400 Cantigas de Santa María. Afonso X, rei de Castela e León, chamado "o sabio" polo gran papel cultural desenvolvido no seu *SCRIPTORIUM*, de onde saíu a colección de Cantigas de Santa María. No prólogo, Afonso X pide á "bela María" que o acepte coma o seu trovador, dando a entender que él mesmo é compositor dalgúñas melodías.

Con todo, seu mérito principal non é o de compositor, senón o de alentador de tal colección de composicións: son 417 melodías adicadas á virxe nas que traballaron trovadores chegados de Europa ó servizo da corte do rei sabio.

As cantigas están recollidas en 4 códices, aínda que no da biblioteca do Escorial (códice Rico) é no único no que figuran todas, acompañadas de miniaturas que, aparte do seu valor pictórico, son un importantísimo documento organolóxico que nos permite coñecer os instrumentos musicais da época (aparecen máis de 35 instrumentos tocados por moros, xudeos, xudeocristiáns e cristiáns).

Unhas cantigas son vocais cantadas con acompañamento instrumental, outras instrumentais e algunhas son pezas de danza.

O texto das vocais (escrito en galego-portugués) fai referencia a milagres da virxe narrados. Entre estas intercálanse outras (unha de cada dez) chamadas de loor nas que se interrompe a narración para loar á virxe.

A diferenza de contido con respecto á canción trovadoresca é só aparente pois o que pretende o rei trovador é loubar á dama do ceo; demostrar que modificou a súa actitude de xoven trovador que exerceu o amor cortés cara unha dama terrenal polo loor á dama celestial.

A música das cantigas posúe unha enorme riqueza melódica e rítmica.

Son orixinais case na súa totalidade e denotan unha coidada composición. Na súa estrutura aparece un retrouso de participación que sempre é laudatorio (pouco frecuente na canción trovadoresca) e que se canta sempre coa mesma melodía, e unha segunda frase musical coa que se cantan as demais estrofas.

A melodía xeral ten forma de arco e a música do retrouso móvese nun rexistro máis grave que a música das estrofas.

### **2.3.- Instrumentos medievais. Fontes iconográficas. Iconografía pétrea en Galicia e códices afonsinos.**



Aínda que nos manuscritos musicais da Idade Media non hai indicacións que se especifiquen se a parte é vocal ou instrumental, distintas fontes iconográficas e literarias testemuñan a presenza instrumental na música medieval.

### **2.3.2. O Pórtico da Gloria. Iconografía pétrea.**

Os instrumentos representados nos relevos do Pórtico da Gloria da catedral de Santiago de Compostela son un documento fundamental para o coñecemento instrumental da época.

O Pórtico da Gloria foi feito polo mestre Mateo no s.XII, e nel aparecen Cristo no centro, arredor del os 4 evanxelistas e uns anxos, e por enriba (en semicírculo), os 24 anciáns da Apocalipse portando diferentes instrumentos.

- Os instrumentos representados son case perfectos (incluso a proporción de tamaño entre o instrumento e o músico é real). Esta perfección fixo posible a súa reconstrución no século XX.
- Os anciáns aparecen de dous en dous, mirándose para darse o ton e afinar os instrumentos, pois non usan os arcos.
- Os instrumentos son todos da familia da corda: fídulas (corda fretada), arpas, salterios, laúdes, organistrum (antepasado da zanfona).

### **2.3.4. Códices Afonsinos.**

As miniaturas que ilustran as Cantigas de Santa María de Afonso X nos diferentes códices achegan información de primeira orde acerca dos instrumentos que houbo na Península durante o medievo.